

ВЕТЕРИНАРІЯ, ТЕХНОЛОГІЇ ТВАРИНИЦТВА ТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

VETERINARY SCIENCE, TECHNOLOGIES OF ANIMAL HUSBANDRY AND NATURE MANAGEMENT

ISSN 2617-8346 (Print)
ISSN 2663-5542 (Online)

doi: 10.31890/vttp.2019.04.34
<http://ojs.hdzva.edu.ua/>

UDC 340.6:343.58

Issues formation that are used in the court orders and investigator's warrant nominated of forensic veterinary examination of the animal corpse with violent death feature caused by cruelty

I. V. Yatsenko, O. I. Parilovsky, D. K. Kolomoets
Kharkiv State Zooveterinary Academy, Kharkiv, Ukraine

Article info

Received 14.10.2019
Received in revised form
08.11.2019
Accepted
15.11.2019

Kharkiv State Zooveterinary
Academy,
1, Academichna St., Mala
Danylivka, Dergachi district,
Kharkiv region, Ukraine,
62341
E-mail: [yacenko-
1971@ukr.net](mailto:yacenko-1971@ukr.net)

Yatsenko, I. V., Parilovsky, O. I., & Kolomoets, D. K. (2019). Issues formation that are used in the court orders and investigator's warrant nominated of forensic veterinary examination of the animal corpse with violent death feature caused by cruelty. *Veterinary Science, Technologies of Animal Husbandry and Nature Management*, 4, 184-197. doi: 10.31890/vttp.2019.04.34.

Dealing with formulated and systematic questions that are asked in the court orders and investigator's warrant nominated of forensic veterinary examination of the animal corpse with violent death feature caused by cruelty; the content is substantiated, and important problems for the algorithm of forensic veterinary examination of an animal corpse and opinion of the forensic veterinarian expert are given.

All questions were divided into three groups. The first group deals with the issues relating to the distinguishing features of an animal corpse, which are: examination of the carcasses of animals; sex and age of animal corpses, its physical characteristics.

A group of other issues related to corporeal skin damage observed in the study of the corpse of animals, justification of its infliction, as well as thanatological patterns, as well as: what bodily injuries exist in working animals of a character; which develops and adheres to the physical reprimands that have been made in the carcasses of animals; the life-long or noticeable nature of the new damage found in the carcasses of animals; studied the severity of bodily injury while adhering to the carcasses of animals; whether there is damage, use in dead bodies of animals; when death came animals; what is the duration of the injuries found in the animal's corpse; what health complications caused by the damage to the animal's life. Are these complications fatal; whether the animals were found to be injured in the corpse by injury; whether the carcass of the animal is characterized by signs that can be used to establish the nature and features of the weapon or other instrument causing the injury.

The third group of questions concerns the cause-and-effect relations between the detected damage and the death of the animal; finding out injuries, animal pain, suffering and torture before death; whether the damages could have been caused by cruelty.

The list of our developed questions, which are asked in the investigating judge in ordering a forensic veterinary examination of an animal corpse with violent death feature caused by cruelty, approves by the criminal legislation of Ukraine in the sphere of moral principles of society and discover the disposition of Art. 299 of the Criminal Code of Ukraine.

Different scientific methods are used in the work, taking into account the specificity of the topic, purpose and tasks of the research, in particular: formal-legal, dialectical, systematic analysis, logical and grammatical, modeling.

The empirical basis of the study was the analysis of the findings of forensic veterinary examinations and expert studies on animal cruelty conducted at the Bureau of Forensic Veterinary Research of Kharkiv State Zooveterinary Academy during 2010–2019.

Keywords: appointment of forensic veterinary examination, animal cruelty, issues in court order or investigator's warrant.

Обоснование вопросов, которые ставятся в постановления суда и постановления следователя при назначении судебно-ветеринарной экспертизы трупов животных с признаками насильственной смерти от жестокого обращения

И. В. Яценко, А. И. Парилковский, Д. К. Коломоец

Харьковская государственная зооветеринарная академия, Украина

В работе сформулированы и систематизированы вопросы, которые ставятся в постановлениях суда и постановлениях следователя при назначении судебно-ветеринарной экспертизы трупа животного с признаками насильственной смерти от жестокого обращения; раскрыто содержание, обоснованно и показано значение вопросов для алгоритма судебно-ветеринарной экспертизы трупа животного и дачи заключения судебно-ветеринарного эксперта.

Все вопросы целесообразно разделить на три группы. Первая группа включает вопросы, касающиеся опознавательных признаков трупа животного, в частности: к какому виду относится труп исследованного животного(ых), какого пола, возраста труп(ы) животного(ых), какие его физиологические особенности.

Вторая группа включает вопросы, касающиеся телесных повреждений, выявленных в ходе исследования трупа животного, обоснование механизма их причинения, а также танатологичних закономерностей.

Третья группа вопросов касается причинно-следственной связи между выявленными повреждениями и смертью животного; выяснения, вызвали обнаруженные повреждения боль, страдания и мучения животного перед смертью; могли ли быть причиненные повреждения результатом жестокого обращения с животным(ыми).

Перечень разработанных нами вопросов, которые ставятся в постановлениях следственного суда при назначении судебно-ветеринарной экспертизы трупа животного с признаками насильственной смерти от жестокого обращения, согласуются с уголовным законодательством Украины в сфере нравственных основ общества и раскрывает диспозицию ст. 299 Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: назначение судебно-ветеринарной экспертизы, жестокое обращение с животными, вопросы в постановлениях суда и постановлениях следователя.

Обґрунтування питань, що ставляться в ухвалі суду та постанові слідчого при призначенні судово-ветеринарної експертизи трупа тварини з ознаками насильницької смерті від жорстокого поводження

И. В. Яценко, О. І. Парилівський, Д. К. Коломоєць

Харківська державна зооветеринарна академія, Україна

В роботі сформульовані та систематизовані питання, які ставляться в ухвалі суду та постанові слідчого при призначенні судово-ветеринарної експертизи трупа тварини з ознаками насильницької смерті від жорстокого поводження; розкрито зміст, обґрунтовано та показано значення питань для алгоритму судово-ветеринарної експертизи трупа тварини та формулювання висновку судово-ветеринарного експерта.

Всі питання доцільно розділити на три групи. Перша група включає питання, що стосуються розпізнавальних ознак трупа тварини, зокрема: до якого виду належить труп дослідженої тварини(и); якої статі, віку труп(и) тварин(и), які його фізіологічні особливості.

Друга група включає питання, що стосуються тілесних ушкоджень, що виявлені під час дослідження трупа тварини, обґрунтування механізму їх спричинення, а також танатологічних закономірностей.

Третя група питань стосується причинно-наслідкового зв'язку між виявленими ушкодженнями і смертю тварини; з'ясування, чи спричинили виявлені ушкодження біль, страждання і мучення тварини перед смертю; чи могли бути спричиненні виявлені ушкодження результатом жорстокого поводження з твариною(ами).

Перелік розроблених нами питань, які ставляться в ухвалі слідчого судді при призначенні судово-ветеринарної експертизи трупа тварини з ознаками насильницької смерті від жорстокого поводження, узгоджуються з кримінальним законодавством України в сфері моральних засад суспільства та розкриває диспозицію ст. 299 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: призначення судово-ветеринарної експертизи, жорстоке поводження з тваринами, питання в ухвалі суду чи постанові слідчого.

Вступ

Актуальність теми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правам тварин та їх захисту від насильства, жорстокого поводження, каліцтва й необґрунтованого винищення значну увагу приділяють демократично орієнтовані країни світу, адже відомо, що права людини цінуються й дотримуються лише у тому суспільстві, яке поважає права тварин (Repetskiy, 2010; Lim, Cho, & Bedford, 2019; Buckland, & Natrass, 2019; Igra, 2019; Shih, Paterson, Phillips, & Moses, 2019; Moses, 2019; Acharya, Acharya, & Wilson, 2019; Arluke, & Lockwood, 1997; Flynn, 2001; Berti, 2019).

Світова спільнота підтвердила своє бажання захищати тварин від протиправних посягань, втілюючи ці наміри в Європейських конвенціях, регламентах, деклараціях (Denysov, 1998; Zashhita zhyvotnyh...; Zubchenko, 2013; Korotkiy, 2007; Lozo, 2008). Так, в ст.3 Європейської конвенції «Про захист домашніх тварин» (1987 р.), зазначається, що ніхто не має права завдавати тварині непотрібного болю, страждань або шкоди. Це обумовлено тим, що хребетні тварини здатні відчувати фізичні й психічні страждання, тому будь-яке їх використання не повинне супроводжуватися спричиненням болю, страху, пригнічення стану чи створення іншого дискомфорту (Lozo, 2008; Hawkins,

2019; [White](#), & [Quick](#), 2017; [Loeb](#), 2019; [Garner](#), 2019; [Porter](#), 1972).

В Україні прийнято Закон «Про захист тварин від жорстокого поводження» (2006 р.) (Pro zakhyst tvaryn..., 2006), а у 2017 році суттєво посилено адміністративну й кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами (ЖПТ) (Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy..., 2017), адже протидія таким правопорушенням є важливим завданням для становлення України, як демократичної та правової держави. Проте, випадки жорстокого поводження з тваринами, їх мorduвання, скалічення та вбивства нині залишаються численними, а, отже, проблема кримінально-правової охорони моральності у сфері захисту тварин є актуальною, як в Україні, так і в світі ([Holovko](#), 2010; *Stachna zvitnist' Upravlinnja organizovanogo zabezpechennja ERDR...*; [Edwards](#), 2019; [Monsalve](#), [Pereira](#), [Leite](#), [Polo](#), & [Garcia](#), 2019; [Shih](#), [Paterson](#), & [Phillips](#), 2019; [White](#), & [Quick](#), 2019; [Alleyne](#), & [Parfitt](#), 2019; [Alleyne](#), [Tilston](#), [Parfitt](#), & [Butcher](#), 2015; [Arluke](#), [Levin](#), [Luke](#), & [Ascione](#), 1999; [Richard](#), & [Reese](#), 2019).

В процесі досудового розслідування правопорушень, пов'язаних з ЖПТ, вагоме значення відводиться судово-ветеринарній експертизі, як одному із засобів доказування. Проте, на відміну від судово-медичної експертизи, де всі дії з об'єктами дослідження регламентовані чинними нормативно-правовими актами, в судово-ветеринарній експертизі подібні нормативні документи відсутні. Крім того, не визначені критерії ступеня тяжкості тілесних ушкоджень тварин, не розроблені правила судово-ветеринарної експертизи тварин, відсутні правила проведення судово-ветеринарної експертизи трупів тварин з ознаками насильницької смерті від жорстокого поводження, не розкрито особливостей оформлення й оцінки результатів судово-ветеринарної експертизи ([Benetato](#), & [Reisman](#), 2011).

Таким чином, дослідження організаційно-правових засад судово-ветеринарної експертизи тварин, постраждалих від жорстокого поводження, в т.ч. розробка та обґрунтування питань, які ставляться в ухвалі слідчого судді, суду чи постанові слідчого при призначенні судово-ветеринарної експертизи трупа тварини, є актуальним, має теоретичне й практичне значення як в юриспруденції, так і у ветеринарній медицині.

Робота є частиною наукової теми «Теоретико-правові засади судово-ветеринарної експертизи тварин з ознаками жорстокого поводження з ними», яка виконується на базі кафедри ветеринарно-санітарної експертизи та судової ветеринарної медицини Харківської державної зооветеринарної академії. Державний реєстраційний номер – 0118U004677.

Мета роботи – сформулювати та обґрунтувати питання, які ставляться в ухвалі слідчого судді, суду чи постанові слідчого при призначенні судово-ветеринарної експертизи трупа тварини з ознаками насильницької смерті від жорстокого поводження.

Завдання дослідження:

1. Сформулювати та систематизувати питання, які ставляться в ухвалі слідчого судді чи суду, постанові слідчого при призначенні судово-ветеринарної експертизи.

2. Розкрити зміст, обґрунтувати та показати значення питань, які ставляться в ухвалі слідчого судді чи суду, постанові слідчого для алгоритму судово-ветеринарної експертизи трупа тварини з ознаками

насильницької смерті від жорстокого поводження та формулювання висновку судово-ветеринарного експерта.

Матеріал і методи дослідження

В роботі використано різні наукові методи, з урахуванням специфіки теми, мети і завдань дослідження, зокрема:

– *формально-юридичний* – для аналізу юридичної конструкції переліку питань, які ставляться в ухвалі слідчого судді (суду) чи постанові слідчого при призначенні судово-ветеринарної експертизи трупа тварини з ознаками насильницької смерті від жорстокого поводження, а також для визначення змісту юридичних термінів, що в ній вживаються;

– *діалектичний* – для дослідження теоретичних і нормативних положень щодо правового регулювання захисту тварин від жорстокого поводження в Україні;

– *системного аналізу* – для систематизації та характеристики питань, які ставляться в ухвалі слідчого судді(суду) чи постанові слідчого при призначенні судово-ветеринарної експертизи трупа тварини з ознаками насильницької смерті від жорстокого поводження та встановленні їх зв'язків з положеннями диспозиції ст. 299 КК України;

– *логіко-граматичний* – для з'ясування етимологічного змісту ключових юридичних і біологічних термінів та понять, котрі вживаються;

– *моделювання* – для вироблення конкретних пропозицій і доповнень до нормативно-правових актів України щодо ефективного проведення судово-ветеринарних експертиз.

Емпіричну базу дослідження становлять: аналіз висновків експерта за результатами судово-ветеринарних експертиз щодо ЖПТ протягом 2010-2019 років, проведених в Бюро судово-ветеринарних досліджень Харківської державної зооветеринарної академії протягом 2010-2019 років.

Використання цих та інших методів наукового пізнання у взаємозв'язку сприяло проведенню всебічного аналізу, обґрунтуванню теоретичних висновків та практичних рекомендацій.

Результати та їх обговорення

Для розробки питань, які можуть бути поставлені в ухвалі суду та постанові слідчого для проведення судово-ветеринарної експертизи базуються на власній експертній практиці в цій сфері протягом 2010-2019 років. Запропонований перелік питань базуються на принципах формальної логіки, діалектики, системного аналізу, моделювання. Всі питання доцільно розділити на три групи (рис. 1). Перша група включає питання, що стосуються розпізнавальних ознак трупа тварини, зокрема: до якого виду належить труп дослідженої тварини(*u*); якої статі, віку труп(*u*) тварин(*u*), які його фізіологічні особливості.

Друга група включає питання, що стосуються тілесних ушкоджень, що виявлені під час дослідження трупа тварини, обґрунтування механізму їх спричинення, а також танатологічних закономірностей.

Третя група питань стосується причинно-наслідкового зв'язку між виявленими ушкодженнями і смертю тварини; з'ясування, чи спричинили виявлені ушкодження біль, страждання і мучення тварини перед смертю; чи могли бути спричиненні виявлені ушкодження результатом насильницьких дій над твариною(*амі*).

Питання, які ставляться судово-ветеринарному експерту для проведення судово-ветеринарної експертизи трупа тварини, смерть якої настала від жорстокого поводження:

1. До якого виду відноситься труп дослідженої тварини(ин)?
2. Якої статі, віку труп(и) тварин(и), які їх фізіологічні особливості?
3. Які тілесні ушкодження виявлені в трупі тварини, яка їх локалізація і характер?
4. Який механізм та яка черговість і послідовність спричинення тілесних ушкоджень, виявлених в трупі тварини?
5. Яка причина смерті тварини?
6. Яка давність утворення ушкоджень, виявлених в трупі тварини. Прижиттєвий чи посмертний характер вони носять?
7. Якого ступеня тяжкості тілесні ушкодження, виявлені в трупі тварини?
8. Чи є ушкодження, виявлені в трупі тварини, смертельними?
9. Які ускладнення здоров'я від спричинених ушкоджень виникли за життя тварини? Чи є ці ускладнення смертельними?
10. Чи є виявлені в трупі тварини тілесні ушкодження каліцтвом?
11. Чи є на трупі тварини характерні ознаки, за якими можна встановити характер та особливості зброї чи інших знарядь, якими спричинені ушкодження?
12. Який причинно-наслідковий зв'язок між виявленими тілесними ушкодженнями і смертю тварини?
13. Чи могли бути спричинені виявлені ушкодження результатом насильницьких дій над твариною(ами)?
14. Чи спричинили виявлені ушкодження фізичний біль, страждання і мучення тварини перед смертю?

Рис. 1. Перелік питань, які можуть бути поставлені судово-ветеринарному експерту для проведення судово-ветеринарної експертизи трупа тварини, смерть якого настала від жорстокого поводження.

1. До якого виду відноситься труп дослідженої тварини(ин)?

Визначення поняття «тварини» в українському законодавстві та в спеціальній науковій літературі багатоманітне (Turska, 2015). Так, під поняттям «тварини» необхідно розуміти багатоклітинних ядерних організмів, головною ознакою яких є гетеротрофічність та здатність активно рухатися (Naumov, & Kartashov, 1979).

Закон України «Про ветеринарну медицину» (Pro veterynarnu medytsynu : Zakon Ukrainy..., 2002) зазначає, що «тваринами» є ссавці, свійська птиця, дикі птахи, бджоли, комахи, риби, ракоподібні, молюски, жаби, амфібії та рептилії. В ст. 1 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» (Pro zakhyst tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia..., 2006) приведено визначення тварин, а також виділено їх види.

Диспозиція ст. 299 КК України передбачає кримінальну відповідальність за жорстоке поводження

не з будь-якими тваринами, а лише з такими, що належать до *хребетних*. Тип хребетних тварин в зоологічній систематиці включає кілька класів тварин, зокрема клас риби, клас земноводні (жаби, саламандри, третони тощо), клас плазуни (ящірки, змії, черепахи), клас птахи і клас ссавці (собаки, коти, жуйні тварини, свині тощо).

Предметом злочину можуть бути такі хребетні тварини, як домашні (кіт, собака, папуга тощо), дикі (вовк, лисиця, лось, куріпка тощо), сільськогосподарські (велика рогата худоба, коні, свині, кози, вівці, кролі, нутрії, кури, гуси, качки тощо), лабораторні (щури, миші, хом'яки, морські свинки тощо), екзотичні (тхір, єнот, ігуана, скунс, шимпанзе, папуга тощо), зоопаркові (слон, бегемот, верблюд тощо), циркові (мавпа, слон, ведмідь). Злочин може вчинятися не лише стосовно тварин, які перебувають у власності винного, а й будь-яких інших умовах (належних іншим власникам, безпритульних тощо) (рис. 2).

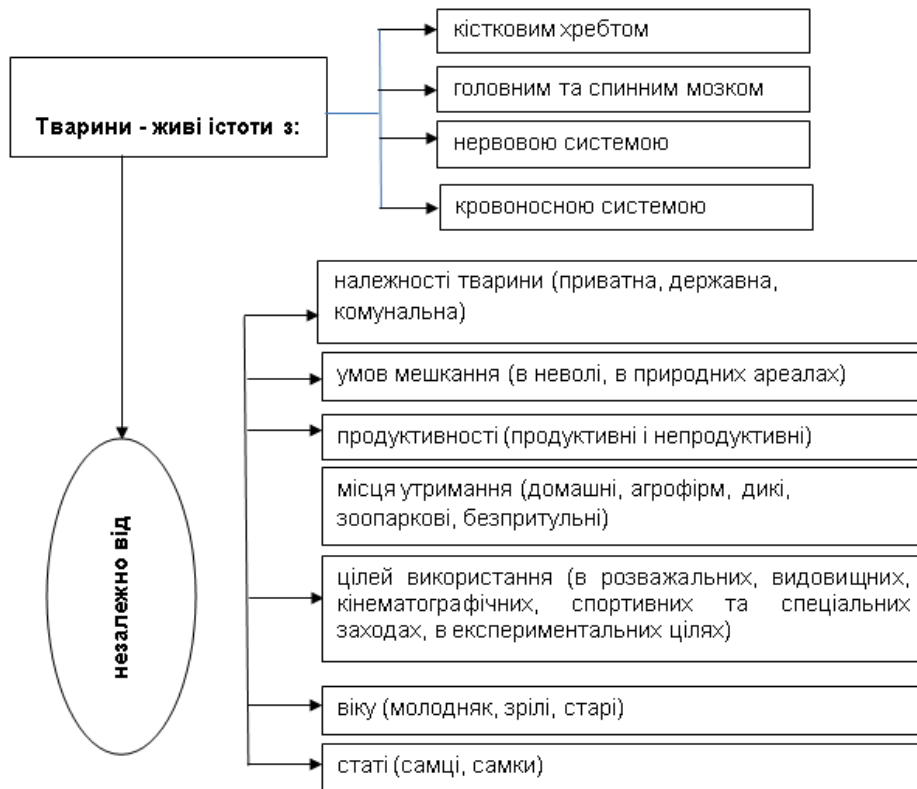

Рис. 2. Тварини, як предмет злочину за ст. 299 КК України.

Таким чином, для того, щоб дії над твариною були кваліфіковані правоохоронним органом, як жорстоке поводження, передбачене ст.299 КК України, експерт, за результатами проведеної судово-ветеринарної експертизи, має констатувати, що труп дослідженої тварини належить до *хребетних*.

2. Якої статі, віку труп(у) тварин(у), які їх фізіологічні особливості?

Диспозиція ст. 299 КК України передбачає кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з хребетними тваринами, незалежно від їх статі, віку, фізіологічного стану тощо. Проте зазначені ознаки можуть бути враховані судом під час розгляду справи, як кваліфікуючі (обтяжуючі злочин).

Особливі ознаки хребетних тварин встановлює судовий експерт під час проведення судово-ветеринарної експертизи, а вони, в свою чергу, мають враховуватися правоохоронними органами і судом під час розслідування проваджень щодо злочину, передбаченого ст.299 КК України (жорстоке поводження з тваринами). До таких особливих ознак тварин необхідно віднести ознаки, що є антиномією ст.20 Закону України № 3447-IV (Pro zakhyt tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia..., 2006), зокрема, насильницькі дії над хребетними тваринами:

- що мають дитинчат, які не здатні до самостійного існування;
- у період розмноження, виховання потомства, повернення до місць розмноження;
- вагітними самками тварин;
- які знаходяться в стані стресу, зазнаючи лиха (переправляються кригою, рятуються від бурі, пожежі, снігопаду, розливу, снігової лавини, потерпають від голоду, потрапляють на ожеледицю, до глибокого снігу, на обмерзлих птахів, які знаходяться в ополонках, на тварин в інших місцях надзвичайних ситуацій);
- які знаходяться у безпорадному стані (нелютний молодняк птахів; молодняк ссавців; добування більків (дитинчат тюленя) шляхом забою їх палицями;

новонародженими тваринами з незагоєним пуповинням; старі та немічні;

- з наявними генетичними змінами;
- з використання пристосувань, що примушують тварину до перебування в неприродному положенні, що спричиняє надмірний біль, ушкодження тіла, або смерть;
- хворими, кульгавими травмованими чи скаліченими;
- такими, що відчувають біль або не можуть самостійно переміщуватися в просторі;
- з важкими відкритими пораненнями або випадінням внутрішніх органів;
- патрання живої риби тощо.

3. Які тілесні ушкодження виявлені в трупі тварини, яка їх локалізація і характер?

3 точки зору судово-ветеринарної експертизи тілесні ушкодження (травма) є протиправним заподіянням шкоди здоров'ю у вигляді тимчасового його розладу, каліцтва або смерті одній чи кільком тваринам, що виникло від дії одного або кількох чинників зовнішнього середовища і проявляється порушенням анатомічної цілісності або фізіологічної функції тканин, органів чи частин тіла тварини.

В судово-ветеринарній експертизі необхідно розрізняти такі види травматичних дій, які приводять до утворення ушкоджень: удар (прямий, косий, центральний, ексцентричний, тангенціальний, удар-струс), струс, розтягіння, стиснення (без зміщення здавлюючого знаряддя і з таким), тертя (кавзання, кочення, спокою), комбінації цих впливів.

Під час проведення судово-ветеринарної експертизи трупа тварини, смерть якої настала від ЖПТ, судовий експерт може виявити такі тілесні ушкодження, котрі за походженням, видом травматичної дії і морфологічними особливостями ділять на три групи:

1) від тупих предметів:

- від удару: забиття, кровопідтікання, гематоми, садна на кровопідтіканнях, рани, глибокі

кровопідтікання або центральні гематоми, розчавлення, тріщини, надломи, переломи, роздроблення, надриви, розриви, відриви;

– від здавлювання: кровопідтікання, розшарування, розім'яття;

– від тертя: садна, травматичні алопеції, потертість, протертість, травматичне спилування кістки;

– від струсу: крововиливи, тріщини, надриви, відриви;

– від розтягування: надриви, тріщини, відриви, рани від перерозтягнення шкіри.

2) від гострих знарядь: подряпини, рани колоті, рани різані, рани колото-різані, рани рубані, рани пиляні, розчленування, переломи, надруби, вруби, розруби, стесання, тріщини;

3) від вогнепальної зброї: рани кульові, дробові, осколкові, а також переломи.

Для уточнення локалізації ушкоджень в трупі тварини використовують термінологію ділянок тіла, а також систему скелетопопічних координат, яка передбачає співвідношення топографії ушкодження з певними кістковими утвореннями.

Для практики судово-ветеринарної експертизи дуже важливим є якісне та кількісне описання ушкоджень, виявлених в трупі тварини під час огляду місця події чи безпосереднього дослідження трупа тварини в секційній залі. Щоб уникнути термінологічних неточностей, неповноти описання морфологічних особливостей ушкоджень, лікар судово-ветеринарний експерт має дотримуватися встановленого порядку описання ушкоджень, зокрема: характер локалізації ушкодження (поверхня, анатомічна ділянка, рівень щодо системи скелетотопічних координат, бік трупа, м'яка тканина, кістки скелета, внутрішні органи, суглоби тощо); нозологія ушкодження (садно, кровопідтікання, перелом, рана колота, тріщина, гематома); форма; розмір (довжина, ширина), площа; спрямування довгої осі; стан оточуючих тканин; взаємне розташування ушкоджень відносно одне одного та системи скелетотопічних координат; стан оточуючих і підлеглих тканини на розрізі; відповідність ушкоджень на шкірі ушкодженням, що знаходяться в глибині тканин.

Таким чином, встановлені судово-ветеринарним експертом ушкодження, виявлені в трупі тварини, їх локалізація і характер, дадуть можливість відповісти на питання про характер травмуючого знаряддя, яким тварині спричинені тілесні ушкодження, а для слідчого це буде спрямуванням на пошуки цього знаряддя травми і долучення його до матеріалів кримінального провадження в якості речового доказу.

4. Який механізм та яка черговість і послідовність спричинення тілесних ушкоджень, виявлених в трупі тварини?

З точки зору судово-ветеринарної експертизи механізм травми (механогенез) являє собою переривчасте переміщення тіла тварини в просторі під дією сил травматичного впливу, що спричинили це переміщення, яке складається з окремих фаз. Таким чином, механізм травми характеризується такими категоріями, як численність, переривчастість, різноманітність видів травматичних впливів і ушкоджень, типових для певних фаз травми і терміну переміщення тіла тварини в просторі.

Наприклад, механізм дії колючого предмета складається з тискової гострого кінця цього предмета на поверхню тіла, яке супроводжується проколом тканин з одночасним переміщенням предмета в глибину тіла тварини. Таким чином, колючі предмети спричиняють колючі рани і переломи.

Встановлення *черговості* спричинення ушкоджень передбачає аналіз однотипності, переривчастості, різномоментності спричинення численних ушкоджень, що утворилися від одного виду травматичної дії з розривом в часі (наприклад, нанесення кількох однотипних ударів – двох, трьох і т.д.).

Вирішення питання черговості нанесення ушкоджень базується на аналізі характеру, локалізації і послідовності спричинення кожного виду ушкоджень, зокрема, у разі перелому кісток – на даних щодо опору матеріалів, у разі ушкоджень внутрішніх органів – на ступені наповнення їх рідиною, газом, наявністю чи відсутністю ранових каналів, за їх напрямком, ступенем реакції тканин чи її відсутності; у разі ушкоджень шкіри – за глибиною ушкоджень, її скоротністю і еластичністю, наявністю під ушкодженнями кісток. Наприклад, визначення черговості утворення кровопідтікань під час дослідження трупів базується на товщині кровопідтікань і підтверджується гістологічними дослідженнями для встановлення ступеня реактивних змін.

Питання щодо черговості спричинення ушкоджень за наявності ран вирішується судово-ветеринарним експертом шляхом оцінки їх локалізації, морфологічних особливостей, форми, реактивних змін тканин. За локалізацією і формою черговість спричинення ушкодження встановлюється за наявністю однієї рани, яка має відображення форми і розмірів знаряддя травми та значно віддалена від групи інших ран. Така особливість їх локалізації може бути пояснена положенням тіла, коли після першого чи одного з перших ударів положення його змінювалось в просторі та тварина виявляла супротив або захищалася від людини, яка наносила цій тварині тілесні ушкодження.

Численність ран в одній анатомічній ділянці тіла тварини може свідчити про те, що ушкодження були спричинені тварині, яка не виявляла супротиву, а, очевидно, була під час нанесення тілесних ушкоджень без тям. За такими ознаками судово-ветеринарним експертом може бути вирішене питання про положення, взаєморозташування тварини, постраждалої від ЖПТ, та її кривдника, можливому захищенні тварини від ушкоджень тощо.

Під *послідовністю* ушкоджень тварини за жорстокого поводження з нею необхідно розуміти будь-яку безперервну дію, яка відбувається одна за іншою і не спричиняє переміщення тіла, окремих його фрагментів чи знаряддя травми в просторі. Наприклад, нанесення удару тупим предметом спричиняє утворення забитої рани в результаті послідовності таких дій: тканина сплющується в ділянці контакту ребра тупого знаряддя з тілом тварини, а по краях розтягується. У разі, якщо дія тупого знаряддя травми продовжує діяти, то тканини роздавлюються і розриваються в ділянці дії ребра цього знаряддя. Таким чином, механізм травми і її черговість мають розриви в часі, проте послідовність черговості спричинення ушкодження неперервна.

Отже, для формулювання висновку експерта за результатами проведеної судово-ветеринарної експертизи трупа тварини, смерть якої настала від ЖПТ, судовий експерт має встановити механізм, черговість і послідовність спричинення тілесних ушкоджень, котрі допоможуть слідчому та суду правильно встановити вид жорстокого поводження з твариною.

5. Яка причина смерті тварини?

З точки зору судово-ветеринарної експертизи смерть розвивається внаслідок змін в будові, складі та функції клітин найважливіших систем організму тварини

– кровообігу, дихання нервової системи та інших. Під час судово-ветеринарної експертизи трупа тварини, смерть якої настала від ЖПТ, головним завданням експерта є встановлення причини смерті, виходячи з морфологічних і клінічних даних, незалежно від анамнезу і обставин смерті.

Причиною смерті за ЖПТ буде основне ушкодження, асфіксія, отруєння екзогенними отрутами чи захворювання, яке безпосередньо або через ускладнення основного у вигляді шоку, крововтрати, емболії, стиснення життєво важливих органів тощо, призвело до смерті.

Основним ушкодженням є певна нозологічна форма. Безпосередньою причиною смерті тварини за ЖПТ є ушкодження чи отруєння, які спричинили незворотні функціональні зміни та призвели до неможливості продовження життя (наприклад, грубі, несумісні з життям порушення анатомічної цілості тіла чи окремих життєво важливих органів за механічної травми) або несмертельні ушкодження в момент заподіяння, проте смерть настала від ускладнень, які розвилися під час ушкодження (шок, критична крововтрата, рефлексорна зупинка серця, аспірація крові, емболія тощо), або після неї (гостра ниркова, легенева недостатність тощо), або тих ускладнень, що приєдналися після травми чи отруєння (перитоніт, сепсис, плеврит, абсцес, флегмона тощо).

Найбільш небезпечними ускладненнями травми є: травматично-больовий шок, рефлексорна зупинка серця, гостра крововтрата, аспірація крові, тампонада, в результаті стиснення органів кров'ю чи повітрям, емболія, травматичний токсикоз (краш-синдром), гостра поліорганна недостатність, вторинні розлади внутрішньоорганного кровообігу, інфекційні ускладнення травми).

Таким чином, проводячи судово-ветеринарну експертизу тварини, смерть якої настала від ЖПТ, експерт має встановити та відобразити у висновку основне ушкодження, ускладнення основного ушкодження, супутні, фонові, конкуруючі і поєднані патології, що повністю буде описувати причину смерті тварини.

6. Яка давність утворення ушкоджень, виявлених в трупі тварини. Прижиттєвий чи посмертний характер вони носять?

Відповідаючи на це питання, поставлене в ухвалі слідчого судді, суду чи в постанові слідчого, судово-ветеринарний експерт має встановити, скільки часу минуло з моменту спричинення тварині тілесних ушкоджень. Термін їх спричинення може співпадати з настанням смерті тварини, крім того вони можуть бути спричинені за певний час до смерті або можуть бути нанесені після смерті.

Знання часу настання тілесних ушкоджень тварині необхідні експерту і слідчому, щоб встановити причинно-наслідковий зв'язок тілесних ушкоджень із смертю тварини. Так, якщо термін спричинення тілесних ушкоджень тварині співпадає з настанням смерті тварини, то прослідковується прямий необхідний причинно-наслідковий зв'язок. Якщо ж за результатами судово-ветеринарної експертизи буде встановлено, що тілесні ушкодження спричинені тварині за певний строк до смерті чи після неї, то в цьому випадку причинно-наслідковий зв'язок буде відсутній. Наприклад, собаці були нанесені тілесні ушкодження у вигляді ран, які без надання ветеринарної допомоги нагноїлися, у тварини розвилася токсична лихоманка і вона загинула. В цьому випадку між смертю собаки і спричиненням ран не існує прямого причинно-наслідкового зв'язку, адже такий

зв'язок буде між токсичною лихоманкою і смертю тварини.

Вирішення судово-ветеринарним експертом питання щодо прижиттєвості чи посмертності виникнення тілесних ушкоджень може бути підставою для відмовлення чи, навпаки, відкриття кримінального провадження за фактом жорстокого поводження з твариною.

У зв'язку з тим, що тканини організму тварини після смерті ще певний час здатні в певній мірі реагувати на травму, тому для диференціації ранніх посмертних змін від прижиттєвих необхідні спеціальні навички судово-ветеринарного експерта. Вирішення питання давності травми можна шляхом оцінки змін у вогнищі травми. Так, прижиттєві місцеві ознаки проявляються майже відразу після травми. У тварини, котра загинула не відразу після спричинення їй травми, реєструються ознаки запалення в ділянці ушкодження, як реакція на травму ще функціонуючого організму. Крім цього, прижиттєвість реакції організму тварини на травму можна виявити шляхом дослідження органів кровообігу, дихання, травлення, сечовиділення, лімфатичної системи.

Органи кровообігу реагують на травму крововиливом із пошкоджених кровоносних судин крові в оточуючі тканини і порожнини. Як наслідок, тканини розшаровуються кров'ю і вона там згортається, а, отже, спостерігається загальне знекровлення організму тварини. Крім того, на прижиттєвість травми тварини вказують такі ознаки як потрапляння в судини великого кола кровообігу через ушкоджені кровоносні судини емболів (газових, жирових тканинних), масивні просочування кров'ю тканин в зоні переломів кісток скелета, масивних за площею і глибиною кровопідтікань.

Реакція органів дихання на прижиттєву травму проявляється аспірацією, а органів травлення заковтуванням крові, корму, фрагментів пошкоджених органів, рідини, твердих сторонніх тіл.

Реакцією органів сечовиділення на травму є поява міоглобіну в сечі.

Реакцією лімфатичної системи на травму є поява еритроцитів і емульгованого жиру у разі пошкодження клітковини, яка оточує лімфатичний вузол, а також появою еритроцитів в лімфатичних вузлах, корені яких знаходяться в ділянці травми.

Посмертні ушкодження можуть виникнути під час будь-яких дій з трупом тварини незабаром після смерті, недбалого транспортування трупа, перекошування коліс транспорту через тіло загиблої тварини, розділення тіла тварини колесами рейкового транспорту, кримінального розчленування і спалювання трупа, ушкодження комахами, гризунами, іншими тваринами тощо.

У тварин, котрі померли відразу після спричинення їм травми, в ділянці ушкодження спостерігається набряк тканин, групування лейкоцитів, некроз, тромбоз кровоносних капілярів, скорочення ушкоджених м'язів тощо.

7. Якого ступеня тяжкості тілесні ушкодження, виявлені в трупі тварини?

Правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень нині знаходяться на стадії розробки. За ступенем тяжкості ми пропонуємо розрізняти тілесні ушкодження: легкі, середньої тяжкості та тяжкі.

Якщо в ухвалі слідчого судді (суду) чи в постанові слідчого про призначення судово-ветеринарної експертизи міститься питання про ступінь тяжкості ушкоджень, що були виявлені в трупі тварини,

судово-ветеринарний експерт, за нашим переконанням, має зазначити, чи мають ці ушкодження ознаки тяжкого, середньої тяжкості чи легкого, використовуючи відповідні критерії. У випадках, коли між ушкодженням і смертю тварини існує причинний зв'язок, то ці ушкодження можуть бути ним оцінені як летальні.

Ознаками тяжкого тілесного ушкодження тварин пропонуємо вважати такі:

1) якщо воно є небезпечним для життя і загрожує загибеллю тварини;

2) якщо є загроза втрати або відбулась втрата будь-якого органа або втрата органом його функцій;

3) що призвели до розладу здоров'я, який спричиняє стійке порушення режиму звичного існування (життя) домашньої тварини, втрату нею здатності до її господарського або іншого використання терміном 3 тижні (21 доба) і більше, або стійкої втрати можливості самостійного існування дикої (безпритульної) тварини в оточуючому середовищі;

4) якщо є загроза або відбулось переривання вагітності;

5) якщо відбулось невірне знівечення морди чи інших частин тіла.

Ступінь тяжкості ран визначається чисельністю, площею, глибиною, протіканням загоєння, небезпекою для життя та сукупністю цих умов.

До факторів, що зумовлюють тяжкість ушкодження необхідно віднести: характеристику травмуючого знаряддя: площу (обмежена, значна), поверхню (рівна, не рівна), особливості конструкції, масу, кінетичну енергію травмуючого знаряддя, швидкість руху), види травматичної дії (удар, удар-струс, стиснення зі зміщенням і без нього, розтягнення, тертя кочення, ковзання, спокою, їх комбінація), напрямком і кут впливу, місце прикладення сили, особливості поверхні травмованої ділянки тіла, функціональне і ситуаційне положення тварини в просторі.

8. Чи є ушкодження, виявлені в трупі тварини, смертельними?

Небезпечними для життя або летальними є ушкодження, що в момент заподіяння (завдання) чи через певний проміжок часу призводять до появи і розвитку загрозливих для організму патологічних процесів і котрі без надання ветеринарної допомоги, за звичайним своїм перебігом, закінчуються чи можуть закінчитися смертю.

До ушкоджень, які є небезпечними для життя тварини, належать: проникаючі в черепну порожнину; механічні ушкодження речовини головного мозку; переломи-вивих та переломи тіл чи дуг хребців; ушкодження спинного мозку; поранення грудної клітки, проникаючі в плевральну порожнину; порожнину перикарду чи середостіння; ушкодження черевної стінки, проникаючі в черевну порожнину; ушкодження, що спричинили шок тяжкого ступеня масивну крововтрату, коматозний стан, гостру ниркову, печінкову недостатність, гостру недостатність дихання, кровообігу, гормональну дисфункцію, гострі розлади регіонарного і органного кровообігу, жирову чи газову емболію; ушкодження великих кровоносних судин; термічні опіки з площею ураження 15-30 %; обмороження з площею ураження 20-30 %; усі види механічної асфіксії тощо.

Загрозливий для життя тварини стан, який розвивається в процесі клінічного перебігу ушкоджень, незалежно від строку після його заподіяння, повинен перебувати з ним у прямому причинно-наслідковому зв'язку.

9. Які ускладнення здоров'я від спричинених ушкоджень виникли за життя тварини? Чи є ці ускладнення смертельними?

Прижиттєві ускладнення здоров'я тварини у разі тілесних ушкоджень можуть бути спричинені основним ушкодженням, його ускладненнями, конкуруючими, поєднаними, фоновими і супутніми патологіями. Серед них такі як: шок, рефлексорна зупинка серця, гостра крововтрата, аспірація крові, здавлювання органів кров'ю чи повітрям, емболія, травматичний токсикоз (синдром тривалого роздавлювання, краш-синдром, синдром розчавлення, позиційний некроз), гостра ниркова недостатність, вторинні розлади внутрішньоорганного кровообігу, інфекційні ускладнення травми (плеврит, перитоніт, пневмонія тощо).

Одним із розповсюджених ускладнень здоров'я від спричинених шокогенних ушкоджень тварині за жорстокого поводження з нею є шок, який з точки зору судово-ветеринарної експертизи є реакцією організму на травму, що характеризується критичним зменшенням капілярного кровотоку, тканинною гіпоксією, порушенням доставки поживних речовин до тканин і виведення продуктів метаболізму. Особливо чутливими до розладу мікроциркуляції є легені і нирки. Ушкодження чи ураження легенів проявляється тяжкою недостатністю дихання і наростаючою артеріальною гіпоксією (шокова легеня). Ушкодження чи ураження нирок проявляється концентраційною здатністю нирок, олігоурією, підвищенням в крові продуктів метаболізму (шокова нирка).

В залежності від причини шоку за жорстокого поводження з тваринами реєструються його види: больовий, екзогенний, від механічних ушкоджень, термічної дії, дії електроструму тощо. Крім цього, виділяють ще ендogenousний шок – нефрогенний, кардіогенний, у разі завороту кишок, гемолітичний, септичний, анафілактичний, гістаміновий тощо.

Ускладнення здоров'я від спричинених ушкоджень, що виникли за життя тварини, будуть смертельними в тому випадку, коли тварині спричинені тяжкі тілесні ушкодження, які в момент заподіяння (завдання) чи через певний проміжок часу призводять до появи і розвитку загрозливих для організму патологічних процесів і котрі за звичайним своїм перебігом, закінчуються чи можуть закінчитися смертю. В цьому випадку між ушкодженням і смертю тварини судово-ветеринарний експерт має встановити прямий причинно-наслідковий зв'язок.

10. Чи є виявлені в трупі тварини тілесні ушкодження каліцтвом?

Диспозиція ст.299 КК України передбачає настання кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами, яке спричинило тілесні ушкодження, каліцтво чи загибель цієї тварини. Констатація факту каліцтва тварини є специфічною ветеринарною категорією, передбачає спеціальні знання, тому відноситься до компетенції судово-ветеринарного експерта.

В спеціальній науковій літературі відсутні дефініції терміну «каліцтво тварин», тому ми запропонували своє бачення визначення цього терміна. Отже, каліцтвом є міра втрати здоров'я твариною, стійкий розлад функцій організму у зв'язку із захворюванням, травмою (її наслідками), нещасним випадком, протиправними насильницькими діями, або вродженими вадами, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призвести до втрати здатності до виконання роботи, властивої даному виду тварин на рівні з іншими тваринами цього ж виду,

обмеження життєдіяльності (харчування, розмноження, орієнтація в просторі, координація рухів, ведення природного способу життя, контакту з іншими тваринами), спотворює зовнішній вигляд в результаті деформації частин тіла. Покаліченою є тварина, яка має каліцтво, фізичну ваду (Slovnuk ukraïnskoi movy, 1970-1980; Velykyi tlumachnyi slovnuk suchasnoi ukraïnskoi movy, 2005). Анатомічною вадю є стійкий незворотний наслідок травм (ушкоджень), оперативних втручань, вад розвитку (спотворень), що обмежують життєдіяльність тварини.

Життєдіяльність – повсякденні поведінкові реакції, здатність функціонувати у спосіб і в межах, звичних для тварин певного виду. Обмеженням життєдіяльності тварини необхідно вважати помірно виражену, виражену або значно виражену втрату твариною здатності до самообслуговування, пересування, координації та орієнтації в просторі, контакту з іншими тваринами, здатності до виконання властивих тварині робіт (охорона території, участь в спортивних заходах, перевезення вантажів тощо) на рівні з іншими тваринами цього ж виду (наприклад, робочі коні, службові собаки), внаслідок захворювання, травми (її наслідків) або вроджених вад.

Ступінь обмеження життєдіяльності тварини – величина відхилення від звичної природної життєдіяльності тварини. Вона характеризується одним або сукупністю зазначених найважливіших його критеріїв. Необхідно виділяти три ступені обмеження життєдіяльності тварини: помірно виражене, виражене, значне.

11. Чи є на трупі тварини характерні ознаки, за якими можна встановити характер та особливості зброї чи інших знарядь, якими спричинені ушкодження?

Виявлення ознак, за якими можна встановити характер та особливості зброї чи інших знарядь, якими спричинені ушкодження, відноситься до криміналістичної експертизи. Проте судово-ветеринарний експерт, під час дослідження трупа тварини, смерть якої настала від ЖПТ, за морфологічними ознаками ушкодження може у ймовірній формі вказувати на вид зброї чи інші знаряддя, якими були спричинені тварині ушкодження.

Для правильного встановлення зброї чи інших знарядь, якими спричинені ушкодження тварині за життя, судово-ветеринарному експерту необхідно володіти знаннями щодо класифікації тупих і гострих знарядь травми, знати види вогнепальної зброї, класифікацію патронів, куль (снарядів), а також ушкоджуючі чинники вистрілу та вибуху.

Характер та особливості зброї чи інших знарядь, якими спричинені тілесні ушкодження тварині, можуть бути встановлені за такими ознаками:

1) видом ушкоджень (наприклад, рани, що утворюються від дії тупих знарядь спричиняються від удару, здавлювання, розтягування і тертя);

2) топографією ушкоджень (наприклад, рани, що утворюються від дії тупих знарядь локалізуються як в ділянках безпосередньої дії сили, так і віддалено);

3) послідовністю змін, що відбуваються в тканинах. Ці зміни дають можливість встановити напрям і кут удару, конфігурацію ушкодженої ділянки тіла і знаряддя травми, їх площу, характер поверхні зброї, а це, в свою чергу, має важливе значення для встановлення положення тіла людини, котра спричиняла тварині ушкодження, а також постраждалої тварини.

4) формою ушкоджень (наприклад, форма ран, спричинена від дії тупих знарядь обумовлена конфігурацією і площею травмуючого знаряддя,

формою ушкодженої ділянки тіла, характером поверхні травмуючого знаряддя, напрямком його дії і кутом контакту, дію певної частини знаряддя чи його ребра). Форма ушкодження в сукупності з ознаками кінців, країв, стінок, дна дозволить дати обґрунтовану характеристику травмуючого знаряддя, про кут дотику і напрямку дії сили удару, а, відповідно, про вид знаряддя травми і спосіб його застосування.

Так, прямий удар тупим твердим травмуючим знаряддям спричиняє тварині забиті рани, а тангенціальний удар – рвано-забиті рани циліндричної чи сферичної форми. Зазначені рани, як правило, локалізуються над кісткою, яка знаходиться близько під шкірою. Кровопідтікання у таких ран спостерігається як у тканинах, що оточують рану, так і у віддалених ділянках.

Форма різаної рани не відображає характеристик травмуючого знаряддя, а залежить від морфологічних особливостей травмованої ділянки в т.ч. підшкірної клітковини, напрямку і кута руху знаряддя, сили тиску на травмуюче знаряддя, напрям ліній Лангера, стійкість чи мінливість руху леза, наявність складок.

Для різаних ран характерні такі типові ознаки: 1) форма: веретеноподібна, лінійна, дугоподібна, клаптеподібна, округла, овальна, зигзагоподібна; 2) краї: рівні, без розчавлення, осаднення, кровопідтікання; 3) стінки гладенькі; 4) кінці: гострокутні, інколи з надрізами; 5) дно човникоподібне чи рівне. Крім того, характерними ознаками є значне зягнення тканин і судин, переважання довжини над іншими лінійними розмірами, значна кровотеча, сприятливі умови заживання.

Таким чином, для формулювання висновку експерта щодо наявності на трупі тварини характерних ознак, за якими можна встановити характер та особливості зброї чи інших травмуючих знарядь, за морфологічними ознаками ушкодження може виключно у ймовірній формі вказувати на вид зброї чи інші знаряддя, якими були спричинені тварині ушкодження, щоб не вийти за межі експертної компетенції.

12. Який причинно-наслідковий зв'язок між виявленими тілесними ушкодженнями і смертю тварини?

В системі причинно-наслідкових зв'язків тілесні ушкодження, каліцтво тварини, розлади її здоров'я і смерть, пов'язані з ушкодженнями через жорстоке поводження з нею, є суспільно-небезпечними наслідками, які виникли від тілесних ушкоджень, спричинених хребетній тварині, як об'єкту кримінально-правової охорони. Оскільки вище зазначені діяння з твариною не мають конкретних одиниць виміру, а встановлюються за допомогою певних критеріїв морального (нематеріального) характеру, то такі суспільно-небезпечні наслідки є нематеріальною шкодою, заподіяною тварині.

Значення небезпечних наслідків для кримінальної відповідальності за ЖПТ, як діяння небезпечного для моральності суспільства, визначається самим матеріальним розумінням злочину, передбаченого ст.299 КК України, тобто у наслідках проявляється його суспільна небезпечність, а також наслідки впливають на призначення покарання. Характер небезпечних наслідків (розлади здоров'я, каліцтво чи смерть хребетної тварини) визначають ступінь тяжкості вчиненого злочину ЖПТ, який вимірюється ступенем тяжкості тілесних ушкоджень, спричинених тварині.

Оскільки злочин ЖПТ є злочином з матеріальним складом, то обов'язковою ознакою його

об'єктивної сторони є дія (спричинення тілесних ушкоджень, травмування), наслідки від такого діяння у вигляді каліцтва чи смерті тварини, передбачені диспозицією ст.299 КК України, а також причинно-наслідковий зв'язок між ними. Встановлення такого причинно-наслідкового зв'язку здійснюється виключно за результатами проведення судово-ветеринарної експертизи. У випадку настання небезпечних наслідків у вигляді каліцтва чи смерті тварини в результаті ЖПТ, передбаченого ст.299 КК України, такий злочин буде закінченим.

Таким чином, нині питання причинно-наслідкового зв'язку в складі злочину ЖПТ, вирішуються не чинним кримінальним законодавством, а наукою кримінального права і ветеринарними науками, зокрема судовою ветеринарною медициною, а також судовою практикою.

Причинно-наслідковим зв'язком в злочині ЖПТ є об'єктивно існуючий зв'язок між діями, тобто тілесними ушкодженнями (причиною) і наслідком у вигляді каліцтва чи смерті хребетної тварини, коли дії породжують ці наслідки. Такий причинно-наслідковий зв'язок має бути *необхідний*, він же береться до уваги під час притягнення винного до юридичної відповідальності.

В цьому аспекті виникає необхідність розцінювати, як таку категорію, що без тілесних ушкоджень (травмування) тварини, як небезпечної причини, настання каліцтва чи смерті тварини, як небезпечного наслідка, неможливе. Така причина, що породила небезпечний наслідок, має бути достатньою і не повинна потребувати додаткових умов, крім вчинення самого небезпечного діяння в формі дії.

Найбільш поширеними видами причинно-наслідкового зв'язку є прямий (безпосередній) і відсутність такого зв'язку. Так, наприклад, за результатами проведення судово-ветеринарної експертизи трупа собаки, смерть якої настала від жорстокого поводження, яке проявилось спричиненням травми ломом в ділянку орбіти, а потім нанесення ушкодження ріжучим предметом (ножем) в ділянку серця, після чого собака померла, можна констатувати, що перше ушкодження не має причинно-наслідкового зв'язку зі смертю тварини, а друге – такий зв'язок має. Отже, в цьому випадку спричинення ушкодження ріжучим предметом (ножем) в ділянку серця (причина) є не лише головною, необхідною та достатньою умовою, а й такою, що закономірно та з неминучістю спричинили такий небезпечний наслідок як смерть цієї тварини в конкретних умовах часу, місця, обстановки.

Таким чином, для формулювання висновку експерта щодо причинно-наслідкового зв'язку за результатами проведеної судово-ветеринарної експертизи трупа тварини, смерть якої настала від ЖПТ, у категоричній формі, експерт має встановити, що між тілесними ушкодженнями, виявленими у трупі тварини та її каліцтвом чи смертю існує *прямий необхідний причинно-наслідковий зв'язок*.

Проте, підтвердження причинно-наслідкового зв'язку між виявленими тілесними ушкодженнями (травмуванням) тварини, як причини, та настанням каліцтва чи смерті тварини, як небезпечного наслідку цього ушкодження, ще не є достатньою підставою для

притягнення особи до юридичної відповідальності за ЖПТ, передбаченого ст.299 КК України. Це лише перший етап у визнанні особи правопорушника винною у настанні небезпечних наслідків від ЖПТ, зокрема, та у вчиненні цього злочину в цілому. У зв'язку з цим, обов'язковою вимогою є встановлення факту, що правопорушник передбачав чи міг передбачати розвиток такого причинно-наслідкового зв'язку, тобто необхідно довести суб'єктивну сторону злочину ЖПТ – встановити вину особи у формі умислу чи необережності щодо наслідку, який настав. Проте це питання виходить за межі компетенції судово-ветеринарного експерта, його вирішенням відноситься до компетенції слідчого, який розслідує це правопорушення чи суду.

13. Чи могли бути спричинені виявлені ушкодження результатом насильницьких дій над твариною(ами)?

Насильницькими діями за ЖПТ є негативний вплив зовнішніх чинників (механічних, хімічних, термічних, барометричних, електричних, випромінювальних, біологічних тощо) на тварину, які спричиняють болісні відчуття, страждання, розлади здоров'я, каліцтво чи її смерть.

До насильницьких дій над твариною за ЖПТ, за даними Александренка В.В. (Aleksandrenko, 2015), можна віднести такі: згодовування сильнодіючих отрут; залишення тварини протягом тривалого часу без їжі, води, доступу повітря; дія на тварину термічних факторів (полум'я вогню, заморожування тварини живцем тощо); постановка над твариною ненаукового експерименту, що спричиняє її страждання; умисне використання у спортивно-видовищних заходах хворих, поранених, кульгавих тварин; використання пристосувань, що ставить тварину у неприродне положення, спричиняє надмірний біль, ушкодження тіла або смерть; обливання тварини сильнодіючими хімічними реагентами.

Питання, чи могли бути виявлені ушкодження результатом насильницьких дій над твариною, відноситься до компетенції органу дізнання, слідчого, прокурора, суду. Проте до компетенції судово-ветеринарного експерта у таких випадках відноситься встановлення характеру, топографії, кількості ушкоджень, одночасність чи різночасність їх утворення, особливості ушкоджуючих предметів, механізм їхньої дії, ступінь тяжкості спричинених ушкоджень.

Поняття насильницьких дій над твариною за жорстокого поводження з нею нині в наукових публікаціях дискусійне. Так, згідно даних Антонян Ю.М. (Antonjan, 1994) це явище відносять до насильницької злочинності. Денисов С.Ф. і Макаров В.О. (Denysov, & Makarov, 2017) вважають його злочином проти моральності, Шуміло О.О. (Shumilo, 2016) називає ЖПТ, як «злочинну жорстокість, різновид агресивної поведінки, яка завдає великої шкоди жертві й здійснюється без переживання співчуття та жалю з боку суб'єкта такої поведінки».

Криміналізація ЖПТ відбулася у 1988 р. (Holovko, 2010) з включенням до Кримінального кодексу України статті 299, а також встановлено форми його прояву (Aleksandrenko, 2015) (рис. 3).

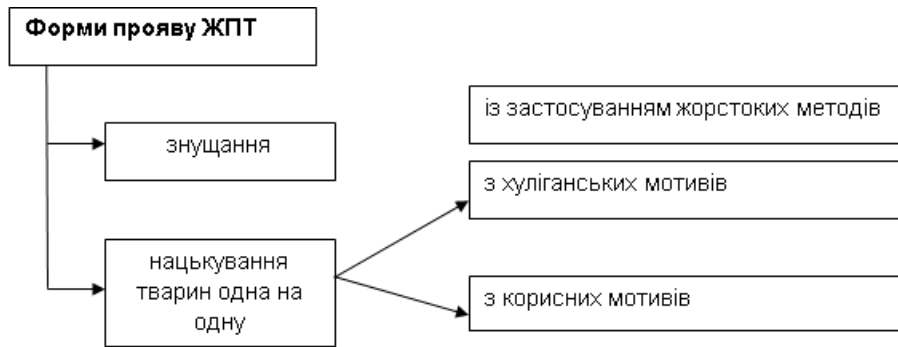

Рис. 3. Форми прояву жорстокого поводження з тваринами.

Термін «знуцання», на думку багатьох дослідників такого явища як ЖПТ є оціночним і багатоманітним, адже залежить від ступеня страждання тварини. Так, згідно семантичного тлумачення поняття «знуцання» означає заподіяння мук, страждань (Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoї movy..., 2004), заподіяння мук чи страждань кому-небудь (Kalmykov, & Danylevskiy, 2012); невинуватиме завдання хребетній тварині достатньо тривалого болю, мучень (Aleksandrenko, 2015).

Аналізуючи визначення поняття «знуцання» приходимо до висновку, що вони є оціночним через те, що не вказує чітких меж діяння. Так, коли мова йде про «невинуватиме завдання хребетній тварині болю» важко знайти межу між «винуватимим» і «невинуватимим» завданням болю. Інше питання виникає, виходячи з цього визначення, чому знущання лише над хребетними тваринами становить склад злочину за ст. 299 КК України, адже безхребетні тварини також мають нервову систему на різних рівнях її еволюційної досконалості, тому вони також можуть відчувати подразнення з боку факторів зовнішнього середовища, в т.ч. негативні, такі, які спричиняють болючість.

Аналізуючи значення терміну «жорстокість» на основі тлумачень, приведених в словниках, отримуємо таке:

- жорстокий вчинок, поводження (Ozhegov, 1987);
- суворість, різкість, високий ступінь, велика сила вияву чого-небудь (Slovar' russkogo jazyka, 1984);
- безжалісність, лютість, не людяність, садизм, варварство, звірство, шкуродерство (Slovar' sinonimov russkogo jazyka, 1986);
- така морально-психологічна риса, що є протилежною душевності, доброти, людяності. Така людина не співчуває іншим, а й свідомо принижує їхню гідність, завдає болю (Psyhologichnyi slovnyk, 1982);
- заподіяння особам чи тваринам, як фізичних, так і моральних страждань (Yuryduchna entsyklopediia, 1998);
- знущання над тваринами, вчинене із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів, а також нацькування тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів (Pro zakhyst tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia, 2006).

У спеціальних юридичних джерелах поняття «жорстоке поводження з тваринами» тлумачиться багатоманітно, зокрема: безжалісна, груба поведінка, яка завдає фізичних і психологічних страждань (Stashis, 1981); крайня суворість, безжалісність, нещадність (Avdeev, 1979); ознака об'єктивної сторони складу злочину, яка є способом його вчинення (Ratinov,

Mihajlova, 1985); це не лише заподіяння страждань, мучень тваринам, що виражається в діях чи бездіяльності з імпульсивним, умисним, свідомим чи несвідомим виявом (Antonjan, 1995); об'єктивно не вимушене спричинення тваринам болю, фізичних страждань, вчинене з хуліганських чи корисливих спонукань, або із застосуванням садистських методів чи в присутності малолітніх і привело до їх загибелі, звівчення (Kitaeva, 2010).

Знуцання над твариною вчинене із застосуванням жорстоких методів являє собою заподіяння тварині особливо сильних чи надзвичайно тривалих страждань, або в такий спосіб, який свідчить про відсутність будь-якого жалю до тварини.

Трактування поняття «жорстокі методи» у спеціальній науковій і довідниковій літературі багатозначне. Так, згідно з даними Александренко В.В. (Aleksandrenko, 2015) жорстокість означає «суворість, різкість, немилосердність, лютість; безсердечний, безжалісний вчинок».

Вербіцька М.В. (Verbitska, 2014) стверджує, що зміст жорстоких методів полягає в надмірному жорстокому, тривалому впливі на тварин з метою отримання спотвореного самозадоволення від спостереження за стражданням тварин.

Головко І.А. (Golovko, 2008) розуміє під цим поняттям застосування найбільш неприйнятних, з точки зору моральності, способів знущання з тваринами (вплив термічних факторів, хімікатів тощо).

Класичні юридичні джерела (Kryminalne pravo Ukrainy, 2010) дають інформацію про те, що поняття «жорстокі методи» вирізняються особливою, зухвалою жорстокістю (наприклад, болісне умертвіння, здирання шкури з живої тварини, підпалювання живцем, припикання тіла вогнем або газом тощо).

Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (Kryminalnyi kodeks Ukrainy, 2013) дає пояснення, що жорстокі методи знущання над тваринами полягають в застосуванні особливо болючих способів (шляхом переломів кінцівок, тортур, удушення, катування, нацькування однієї тварини на іншу, оскільки одна з них зазнає значного фізичного болю від укусів, ушкоджень шкіри, вушних раковин, переломів кісток скелета, травм м'язів в результаті чого тварина зазнає істотних страждань).

Насильницькі дії над твариною у вигляді жорстокого поводження з нею може призвести до розладів здоров'я, каліцтва чи навіть смерті постраждалої тварини (рис. 4). За такі діяння законодавство передбачає адміністративну чи кримінальну відповідальність.

Рис. 4. Класифікаційні ознаки ЖПТ за наслідками для здоров'я тварини.

Так, адміністративна відповідальність настає за жорстоке поводження з тваринами, яке полягає в знуцанні над ними, завдання побоїв або вчинення інших насильницьких дій, що завдали тварині фізичного болю, страждань і не спричинили тілесних ушкоджень, каліцтва чи загибелі, залишення тварин напризволяще, у тому числі порушення правил утримання тварин (Turska, 2014).

Кримінальна відповідальність за знуцання над твариною можлива у разі наявності хоча б однієї з двох ознак: застосування жорстоких методів або хуліганського мотиву діяння (Turska, 2014).

Таким чином, для формулювання висновку експерта щодо того, чи могли бути спричинені виявленні ушкодження результатом насильницьких дій з твариною (*ами*) за результатами проведеної судово-ветеринарної експертизи трупа тварини, смерть якої настала від ЖПТ, у категоричній формі, експерт має встановити, що виявлені в трупі тварини ушкодження є результатом насильницьких дій з твариною (*ами*), а у ймовірній формі – виявлені в трупі тварини ушкодження *могли бути* результатом насильницьких дій з твариною (*ами*).

14. Чи спричинили виявлені ушкодження фізичний біль, страждання і мучення тварини перед смертю?

Під фізичним болем розуміється такий патофізіологічний стан тварини, який характеризується стражданнями, спричиненими фізичним впливом на її тіло.

Страждання – сукупність вкрай неприємних, обтяжливих або болісних відчуттів живої істоти, за яких вона відчуває фізичний і/або емоційний дискомфорт, біль, стрес, нестерпні муки. До нині вчені не дійшли до єдиної думки щодо питання про те, в якій мірі тварини здатні відчувати страждання, і якщо здатні, то чи всі види тварин мають таку властивість. Безумовно, з точки зору біології і ветеринарії тварини відчувають біль, як і будь-яка жива істота, що має нервову систему, проте, чи виникає у них болісний душевний стан, як психо-емоційна реакція на це відчуття, все ще залишається питанням наукової дискусії (Nesterenko, 2002; Keltz, 2019).

Заподіяння тварині особливо сильних чи надзвичайно тривалих страждань означає такі діяння, які призводять до розладу здоров'я, каліцтва, яке може закінчитися смертельним наслідком, а також свідчить про відсутність будь-якого жалю до тварини,

повторюються багаторазово із зухвалістю та посмішкою, спостерігаючи за мученням тварини, хизуючись цим перед спостерігаючими за цими діяннями (Kalmykov, & Danylevskiy, 2012).

Мученням або заподіянням мук є дії, пов'язані з тривалим позбавленням тварини їжі, пиття чи тепла, утриманням її в шкідливих для здоров'я умовах тощо. В сутність терміну «мучення» покладені оціночні, розпливчасті судження, наприклад, тривалий час моріння тварин голодом і спрагою не дає чіткої, однозначної відповіді – тривалий час, це який проміжок? Крім цього, відсутні критерії для встановлення ступеня болю (значний біль, надмірний біль тощо). На наше переконання, у кожному конкретному експертному випадку відповіді на ці питання може прояснити судово-ветеринарна експертиза, спираючись на загальнобіологічні закономірності організації та функціонування тваринного світу.

Значення висновку судово-ветеринарного експерта щодо спричинення виявленими ушкодженнями фізичного болю, страждання і мучення тварини перед смертю полягає в кваліфікації правопорушення слідчим чи судом. Так, якщо удар, побої або інші насильницькі дії не завдали тварині фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень, вони не є злочином.

Таким чином, для формулювання висновку експерта щодо відчуття болю, прояву страждання і мучення тварини перед смертю за результатами проведеної судово-ветеринарної експертизи трупа тварини, смерть якої настала від ЖПТ, у категоричній формі, експерт має констатувати, що виявлені в трупі хребетної тварини ушкодження дійсно *спричиняли* біль, страждання і мучення тварини перед смертю, а у ймовірній формі – виявлені в трупі хребетної тварини ушкодження *могли* спричинити біль, страждання і мучення тварини перед смертю.

Висновки

1. Запропоновано питання, які можуть бути поставлені на вирішення судово-ветеринарному експерту в постанові слідчого чи ухвалі суду про призначення судово-ветеринарної експертизи трупів тварин, смерть яких настала від жорстокого поводження базуються на принципах формальної логіки, діалектики, системного аналізу, моделювання.

2. Розроблено напрями вдосконалення судово-ветеринарної експертизи за жорстокого поводження з тваринами, зокрема обґрунтовано систему взаємопов'язаних питань, які має вирішити експерт під час судово-ветеринарної експертизи, здатних позитивно вплинути на ефективність проведення і результативність судово-ветеринарної експертизи за жорстокого поводження з тваринами, надання обґрунтованого й об'єктивного висновку в категоричній формі.

Перспективи подальших досліджень результатів полягають в тому, що планується розробка і обґрунтування питань, які ставлять в ухвалі слідчого судді при призначенні судово-ветеринарної експертизи живої тварини, постраждалої від жорстокого поводження. Також будуть розроблені теоретичні положення судово-ветеринарної експертизи, зокрема за жорстокого поводження з тваринами, обґрунтовано необхідність розробки і впровадження в практику спеціальних нормативно-правових актів, котрі забезпечать реалізацію розроблених нами алгоритмів судово-ветеринарної експертизи трупів тварин, а також живих тварин, які постраждали від жорстокого поводження.

References

- [Acharya, K. P., Acharya, N., & Wilson, R. T.](#) (2019). Animal Welfare in Nepal. *Journal of Applied Animal Welfare Science*, 22(4), 342-356. doi: 10.1080/10888705.2018.1519437.
- Aleksandrenko, V. V. (2015). Poniattia ta sposoby zhorstokoho povodzhennia z tvarynamy. *Yurydmchna nauka*, 6, 116–120. (in Ukrainian)
- [Alleyn, E., & Parfitt, C.](#) (2019). Adult-Perpetrated Animal Abuse: A Systematic Literature Review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 20(3), 344-357. doi: 10.1177/1524838017708785.
- [Alleyn, E., Tilston, L., Parfitt, C., & Butcher, R.](#) (2015). Adult-perpetrated animal abuse: development of a proclivity scale. *Psychology Crime & Law*, 21(6), 570-588. doi: 10.1080/1068316X.2014.999064.
- Antonjan, Ju. M. (1994). *Prestupnaja zhestokost'*. Moskva : Izd-vo VNII MVD Rosii. (in Russian)
- Antonjan, Ju. M. (1995). *Zhestokost' v nashej zhizni*. Moskva : Infra-M. (in Russian)
- [Arluke, A., Levin, J., Luke, C., & Ascione, F.](#) (1999). The relationship of animal abuse to violence and other forms of antisocial behavior. *Journal of interpersonal violence*, 14(9), 963-975. doi: 10.1177/088626099014009004.
- [Arluke, A., & Lockwood, R.](#) (1997). Guest editors' introduction: Understanding cruelty to animals. *Society & Animals*, 5(3), 183-193. doi: 10.1163/156853097X00105.
- Avdeev, M. I. (1979). Prestuplenija protiv lichnosti i ugovovno-pravovaja terminologija. *Pravovedenie*, 2, 89–93. (in Russian)
- [Benetato, M. A., Reisman, R., & McCobb, E.](#) (2011). The veterinarian's role in animal cruelty cases. *Javma-journal of the american veterinary medical association*, 238(1), 31-34. doi: 10.2460/javma.238.1.31.
- [Berti, D.](#) (2019). Animals in the Public Debate: Welfare, Rights, and Conservationism in India. *Religions*, 10(8). doi: 10.3390/rel10080475.
- Bilodid, I. K. (Eds.). (1970-1980). *Slovnnyk ukraïnskoi movy: v 11 tt*. Kyiv : Naukova dumka. (in Ukrainian)
- [Buckland, A., & Natrass, N.](#) (2019). Understanding Preferences for Humane and Cruel Treatment of Pest Rodents in Site C, Khayelitsha, South Africa. *Journal of applied animal welfare science*, 16, 1-10. doi: 10.1080/10888705.2019.1666008.
- Busel, V. T. (2004). *Velykyi tumachnyi slovnnyk suchasnoi ukraïnskoi movy : 170 000 sliv i slovospoluchen*. Kyiv; Irpin: Perun. (in Ukrainian)
- Cheshko, L. A. (Eds.). (1986). *Slovar' sinonimov russkogo jazyka*. Ok. 9000 sinonimicheskikh rjadov. Izd. 5-e, stereot. Moskva: Rus. jaz. (in Russian)
- Denysov, S. F., & Makarov, V. O. (2017). *Kryminalno-pravovi sanktsii ta yikh zastosuvannia za zlochyny proty moralnosti*. Chernihiv : PAT «PVK «Desna». Retrieved from <https://uk.wikiquote.org/wiki/>. (in Ukrainian)
- Denysov, V. N. (1998). Mizhnarodne pravo yak skladova chastyna pravovoi systemy Ukrainy. *Problemy harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy z mizhnarodnym pravom*. Kyiv. 64-68. (in Ukrainian)
- [Edwards, M. J.](#) (2019). Arrest and Prosecution of Animal Sex Abuse (Bestiality) Offenders in the United States, 1975-2015. *Journal of the american academy of psychiatry and the law*, 47(3), 335-346. doi: 10.29158/JAAPL.003836-19.
- Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnnyk*. (2002). Kyiv: Abrys. (in Ukrainian)
- [Flynn, C. P.](#) (2001). Acknowledging the "Zoological Connection": A sociological analysis of animal cruelty. *Society & Animals*, 9(1), 71-87. doi: 10.1163/156853001300109008.
- [Garner, R.](#) (2019). Animal rights and the deliberative turn in democratic theory. *European journal of political theory*, 18(3), 309-329. doi: 10.1177/1474885116630937.
- [Hawkins, R. D., & Williams, J. M.](#) (2019). Children's attitudes towards animal cruelty: exploration of predictors and socio-demographic variations. *Psychology Crime and Law*. doi: 10.1080/1068316X.2019.1652747.
- Holovko, I. A. (2010). *Kryminalna vidpovidalnist za zhorstoke povodzhennia z tvarynamy: avtoref. dys.... k.i.u.n. : 12.00.08*. Kyiv. (in Ukrainian)
- Holovko, I. A. (2008). Vidmezhuвання zhorstokoho povodzhennia z tvarynamy vid nezakonnoho poliuvannia. *Universytetski naukovi zapysky*, 3, 269-271. (in Ukrainian)
- [Igra, A.](#) (2019). Mandate of Compassion: Prevention of Cruelty to Animals in Palestine, 1919-1939. *Journal of Imperial And Commonwealth History*, 47(4), 773-799. doi: 10.1080/03086534.2019.1596203.
- Kalmykov, D. O., & Danylevskiy, A. O. (2012). *Kryminalna ta administratyvna vidpovidalnist za zhorstoke povodzhennia z tvarynamy*. Luhansk : RVV Luhan. derzh. un-t vnutr. sprav im. E.O. Didorenka. (in Ukrainian)
- [Keltz, B. K.](#) (2019). Neo-Thomism and the Problem of Animal Suffering. *Nova et vetera-english edition*, 17(1), 93-125. doi: 10.1353/nov.2019.0004.
- Kitaeva, V. N. (2010). *Zhivotnye i prestuplenija: ugovovno-pravovoe i kriminalisticheskoe issledovanie*. Irkutsk : Izd-vo BGUJeP. (in Russian)
- Korotkyi, T. R. (2007). Mizhnarodno-pravovi standarty zakhystu tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia. *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy: Tezy dopovidei 10-yi yuvileinoi zvitnoi naukovoi konferentsii profesorsko-vykladatskoho i aspirantskoho skladu*, 329-330. (in Ukrainian)
- [Lim, H., Cho, M., & Bedford, S. C.](#) (2019). You Shall (Not) Fear The effects of emotional stimuli in social media campaigns and moral disengagement on apparel consumers' behavioral engagement. *Journal of fashion marketing and management*, 23(4), 628-644. doi: 10.1108/JFMM-10-2018-0135.

- [Loeb, J.](#) (2019). Maximum sentence for animal cruelty set to increase. *Veterinary record*, 184(26), 784-784. doi: [10.1136/vr.l4431](#).
- Lozo, V. I. (2008). *Pravovye osnovy jekologicheskoi strategii Evropejskogo Sojuza: koncepcija, programmnoe obespechenie, sistematizacija i kommentarij dejstvujushhego zakonodatel'stva ES: monografija*. Harkiv: Pravo. (in Russian)
- [Monsalve, S.](#), [Pereira, E. L.](#), [Leite, L. O.](#), [Polo, G.](#), & [Garcia, R.](#) (2019). Perception, knowledge and attitudes of small animal practitioners regarding animal abuse and interpersonal violence in Brazil and Colombia. *Research in veterinary science*, 124, 61-69. doi: [10.1016/j.rvsc.2019.03.002](#).
- [Moses, L.](#) (2019). Pain and Palliative Care Service, Massachusetts Society for the Prevention of Cruelty to Animals-Angell Animal Medical Center. *Veterinary clinics of north america-small animal practice*, 49(3), 363-371. doi: [10.1016/j.cvsm.2019.01.004](#).
- Naumov, N. P., & Kartashov, N. N. (1979). *Zoologija pozvonocnyh. Ch. 1. Nizshie hordove, bescheljustnye, ryby, zemnovodne: uchenik dlja biologicheskikh special'nostej universitetov*. Moskva: Vysshaja shkola. (in Russian)
- Ozhegov, S. I. (1987). *Slovar' russkogo jazyka*: Ok. 57000. Moskva : Rus. jaz. (in Russian)
- [Porter, A. R. W.](#) (1972). Animal health and eec – freedom of movement and right of establishment of veterinary surgeons within EEC. *British veterinary journal*, 128(1), 3-8. doi: [10.1016/s0007-1935\(17\)37182-8](#).
- Pro veteryarnu medytsynu : Zakon Ukrainy vid 25 chervnia 1992 r. № 2498-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2002. № 14. St. 97. (in Ukrainian)
- Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zaprovadzhennia humannoho stavlennia do tvaryn: Zakon Ukrainy vid 04.08.2017 r. № 2120-VIII. (in Ukrainian)
- Pro zakhyst tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia: Zakon Ukrainy vid 21.02.2006 № 3447-IV iz zminamy i dopovnenniamy. (in Ukrainian)
- Ratinov, A. R., & Mihajlova, O. Ju. (1985). Zhestokost' kak pravovaja i nravstvenno-psihologicheskaja problema. *Voprosy bor'by s prestupnost'ju*, 42, 8–17. (in Russian)
- Repetskyi, S. P. (2010). *Suspilna moralnist yak obiekty kriminalno-pravovoi okhorony: dys. ... k.iu.n. : 12.00.08*. Kyiv. (in Ukrainian)
- [Richard, C.](#), & [Reese, L. A.](#) (2019). The Interpersonal Context of Human/Nonhuman Animal Violence. *Anthrozoos*, 32(1), 65-87. doi: [10.1080/08927936.2019.1550282](#).
- Shemshuchenko, Yu. S. (Ed.). (1998). *Yurydychna entsyklopediia: v 6 t.* Kyiv: Ukrainska entsyklopediia. (in Ukrainian)
- [Shih, H. Y.](#), [Paterson, M. B. A.](#), & [Phillips, C. J. C.](#) (2019). Breed Group Effects on Complaints about Canine Welfare Made to the Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals (RSPCA) Queensland, Australia. *Animals (Basel)*, 26, 9(7). doi: [10.3390/ani9070390](#).
- [Shih, H. Y.](#), [Paterson, M. B. A.](#), & [Phillips, C. J. C.](#) (2019). A Retrospective Analysis of Complaints to RSPCA Queensland, Australia, about Dog Welfare. *Animals (Basel)*, 9(5), 282. doi: [10.3390/ani9050282](#).
- Shumilo, O. O. (2016). *Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia zhorstokomu povodzhenniu z tvarynamy: dysertatsiia ... k.iu.n. / 12.00.08 – kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo*. Kharkiv. (in Ukrainian)
- Slovar' russkogo jazyka*: izd. 2-e, ispr. i dop. (1984). Moskva : Rus. jaz. (in Russian)
- Stashis, V. V., & Bazhanov, M. I. (1981). *Prestuplenija protiv lichnosti v USSR i sudebnoj praktike*. Harkiv. (in Russian)
- Stashys, V. V., & Tatsiia, V. Ia. (Eds.). (2010). *Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna: pidruchnyk*. Kharkiv : Pravo. (in Ukrainian)
- Statichna zvitnist' Upravlinnja organizovanogo zabezpechennja ERDR ta informacijno-analitchnoi roboti General'noi prokuraturi Ukraini.* (2011). Retrieved from https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.%20html?dir_id=113653&libid=100820&c=edit&c=fo. (in Ukrainian)
- Tatsiia, V. Ya., Pshonky, V. P., Borysova, V. I., & Tiutiuhina, V. I. (Eds.). (2013). *Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar*. Kharkiv : Pravo. (in Ukrainian)
- Turska, V. O. (2014). Prohalyny u rehuliuванні administratyvnoi vidpovidalnosti za zhorstoke povodzhennia z tvarynamy. *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.*, 1, 68-71. (in Ukrainian)
- Turska, V. O. (2015). Poniattia «tvaryny» v ukrainskomu zakonodavstvi. *Pravovi ta instytutsiini mekhanizmy zabezpechennia staloho rozvytku Ukrainy: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.*, 2, 64-66. (in Ukrainian)
- Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy.* (2005). (in Ukrainian)
- Verbitska, M. V. (2014). Yurydychna vidpovidalnist za zhorstoke povodzhennia iz tvarynamy. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriia - lurydychni nauky*, 1(3), 9-14. (in Ukrainian)
- Voitka, V. I. (Eds.). (1982). *Psykhologichnyi slovnyk*. Kyiv: Vyscha shkola. (in Ukrainian)
- [White, G.](#), & [Quick, L. D.](#) (2017). Animal cruelty, domestic violence, and social disorganization in a suburban setting. *Deviant Behavior*, 40(8), 930-941. doi: [10.1080/01639625.2018.1445442](#).
- Zashhita zhivotnyh na mezhdunarodnom urovne / IFAW.* Retrieved from <http://www.ifaw.org/russia/our-work/political-advocacy>. (in Russian)
- Zubchenko, N. I. (2013). Sravnitel'no-pravovoj analiz zakonodatel'stva gosudarstv v sfere obrashhenija s zhivotnymi. *Ukrains'kij chasopis mizhnarodnogo prava: naukovo-praktichnij zhurnal. Specvipusk: Mizhnarodno-pravovi standarti povodzhennja z tvarinami ta ih zahistu i praktika Ukraini.* Kyiv : IMV Kiivs'kogo nac. un-tu im. Tarasa Shevchenka. (in Russian)